

Сердюк Л. З. Розвиваючий потенціал інтегрованого освітнього середовища у самореалізації студентів / Л. З. Сердюк / Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С. Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – Т.1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки.– К.-Алчевськ: ДонДТУ, 2014. – Вип. 40. – С. 179-182.

УДК 159.923.2 : 159.947.5

Людмила Сердюк

м. Київ

РОЗВИВАЮЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІНТЕГРОВАНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ

У статті аналізується сучасний стан розвитку освіти, зумовлений зміною освітніх парадигм. Розглядаються особливості інтегрованого освітнього середовища, його розвиваючий та здоров'язберігаючий потенціал. Показано можливості інтегрованого освітнього середовища в самодетермінації розвитку особистості та її самореалізації. Запропоновано рекомендації щодо створення освітнього середовища на основі утвердження принципу співвіднесеності можливостей людини та освітнього середовища.

Ключові слова: самореалізація, чинники мотивації, механізми мотивації.

This current state of education, due to the changing educational paradigms is analyzes in the article. The features of an integrated educational environment, its developmental and health-potential are consider. The possibilities of an integrated learning environment in the development of self identity and self-realization are shows. The recommendations for the creation of an educational environment based on the establishment of the correlation between human capabilities and educational environment are proposed.

Key words: *self-fulfillment, motivation factors, mechanisms of motivation.*

В статье анализируется современное состояние развития образования, обусловленное изменением образовательных парадигм. Рассматриваются особенности интегрированной образовательной среды, ее развивающий и здоровьесохраняющий потенциал. Показано возможности интегрированной среды в самодетерминации развития личности и ее самореализации. Предложено рекомендации по созданию образовательной среды на основе утверждения принципа соотношения возможностей человека и образовательной среды.

Ключевые слова: *самореализация, факторы мотивации, механизмы мотивации.*

На сьогоднішній день в Україні та в країнах пострадянського простору відбувається зміна загальноосвітньої парадигми. Суть змін полягає в тому, що освіті надається сенс не стільки пізнавальний, скільки розвиваючий. Пріоритетними стали загальнолюдські цінності, життя і здоров'я людини, розвиток особистості, розкриття її індивідуальності. Парадигмальні зміни виявляються в переході від класичної до некласичної і, зокрема, до постнекласичної моделі освіти.

Аналіз розвитку системи освіти в Україні та її перспективи показує, що класична модель освіти, яка домінувала в Україні до 90-х років XX ст., репрезентувала ціннісні орієнтації та ідеали модернізованої індустріальної цивілізації, зокрема її технократичний оптимізм [1, 7 та ін.]. Метою такої моделі освіти було формування ерудованої людини, професіонала в обраній сфері діяльності; критерієм розвитку інтелектуальних здібностей вважалася фундаментальна підготовка фахівців широкого профілю. Освіченою вважали людину, яка засвоїла науково-технічні здобутки цивілізації, збагатила свій розум теоретичними знаннями.

Класична система освіти здійснювала насамперед інтелектуально-фахову селекцію індивідів, формуючи професійні страти та їх кваліфікаційну структуру. На жаль, у нашій країні інтелектуальний потенціал не знаходить належного застосування, що призводить до його деформування і навіть руйнування, що загрожує суспільству дестабілізацією, оскільки в життя входить чимало людей з амбіціями, які суспільство не може задовольнити.

Наслідками дестабілізаційних процесів у суспільстві є зростання невідповідності між рівнем домагань та самореалізацією особистості та існування протиріччя між існуючим значним соціальний престижем вищої освіти і впевненості у тому, що диплом повинен забезпечити високий соціальний статус та добробут, а з іншого боку, наявна проблема перевиробництва спеціалістів, деформованість ринку праці, що породжує зневіру в соціальній справедливості, соціальних гарантіях і, в підсумку, може призвести до девальвації цінностей освіти і науки.

У результаті реформ освітніх підходів у 70-х роках західне суспільство переорієнтувало освіту, поставивши в її епіцентр культуру, таким чином, утвердилася некласична парадигма освіти, метою якої є висококультурна людина. На зміну ідеалу ерудованої людини приходить ідеал висококультурної людини. Зміст та шляхи втілення нової парадигми освіти викладено в Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)». Вона репрезентує такі типові риси культурної людини, як духовність, національну самосвідомість і культурну толерантність [7].

Якщо реформування освіти в Україні спрямовано на її національне відродження, то високорозвинені країни формують нову *постнекласичну модель освіти*, де цінністю стає розвиток потенцій і можливостей людини, процес її *творчої самоактуалізації та самореалізації*. Постнекласична система освіти утверджується на основі її інформатизації та комп'ютеризації, розвиток особистості базується на можливості вільного виходу до інформаційного простору. Як соціальний інститут вона слугує відтворенню

та нарощуванню гуманітарного потенціалу нації, є запорукою її самоідентичності.

Людство ввійшло в XXI століття, яке ЮНЕСКО оголосило століттям освіти. Це означає, що міжнародне співтовариство визнало освіту як домінанту не лише в розв'язанні глобальних проблем, які переживає людство, а й у формуванні духовних основ нової екоінформаційної цивілізації. Сьогодні освіта є потужною соціальною інституцією, яка може і повинна формувати не лише інтелектуальний, а й гуманітарний потенціал нації, який визначається рівнем психічного та фізичного здоров'я нації, її соціального благополуччя, моральності, духовності, інтелектуального розвитку, психологічної єдності, гуманітарної активності [2].

Отже, дедалі очевиднішим стає, що класичний образ науки і освіти вже не відповідає глобальним викликам часу. Пояснюється це тим, що світ на зламі тисячоліть вступив у смугу кардинальних змін, у процесі яких перебудовується і, очевидно, буде перебудовуватись усе наше життя, що проявляється в новітніх технологіях, способах світобачення і світорозуміння, а головне – у тих глобальних небезпеках, у яких постає перед нами протиріччя між новими реаліями нашого існування та усталеними формами і способами ставлення до світу.

Однією із провідних тенденцій сучасної освіти є її гуманітаризація, що створює для людини гідні цілі гідного існування, допомагає жити за принципом «рівний рівному». В сучасній освіті з'явилися і нові цінності: саморозвиток, самопроектування, самоосвіта, самореалізація, творчість та інші, що дозволяють істотно розширити простір світогляду людини, як самоорганізуючої системи. Такий погляд на людину і її освіту бере початок у синергетиці, яка стверджує, що система буде самоорганізуючою, «якщо вона знаходиться в мінливому середовищі і, в якості однієї зі своїх зовнішніх функцій, здатна робити свої елементи алгоритмом для виникнення іншої такої системи, з урахуванням змін середовища» [1]. Синонімами освіти

сьогодні виступають такі поняття як «розширення можливостей», «актуалізація потенціалу особистості», «саморозвиток», де зливаються воедино передісторія розвитку людини, її сьогодення, у якому вже представлене її майбутнє. Для того, щоб освіта стала гуманітарною, гуманістично орієнтованою, вона повинна «набути особистісного смислу» [8].

Таким чином, в сфері освіти відбуваються суттєві зміни, викликані інтенсивними процесами глобалізації, зміною освітніх парадигм, технологізацією та інформатизацією. У світлі цих тенденцій гостро постає проблема формування в освітньому середовищі ВНЗ особистості студента як суб'єкта свого професійного і життєвого шляху.

Зміст та склад освітнього середовища, за В. І. Слободчиковим, задається двома полюсами – предметність культури і внутрішній світ, сутнісні сили людини – у їх взаємопокладанні в освітньому процесі [9]. У суб'єктному підході до освіти постулюється, що функціями освітнього середовища є забезпечення можливості розвитку унікальних особистісних якостей тих, хто навчається, їхньої активності, творчих здібностей, відповідальності за своє життя, ціннісно-смислової сфери, спрямованості особистості.

Сучасний світ переживає корінну зміну підходів до освіти і до соціокультурної політики в цілому. Для XXI сторіччя характерне розуміння, що лише самореалізація особистості є основною метою будь-якого соціального розвитку. Власне ці зміни в суспільній свідомості й викликали появу нової парадигми освіти, що опирається на підходи й поняття, вироблені сучасною практикою. До них можна віднести, зокрема, поняття *«інтегрована освіта»*.

«Інтегрована освіта» – це цілісний феномен, що припускає рівний доступ до якісної освіти всіх без винятку [3, 5], відповідно і «інтегроване освітнє середовище» базується на гуманізмі, розвитку пізнавальних та

творчих здібностей, балансі інтелектуальних, емоційних і фізіологічних компонентів особистості.

У сучасному соціально-філософському розумінні інтеграція розуміється як форма спільного буття звичайних людей та людей з обмеженими можливостями життєдіяльності, що підтримує і розвиває (або не підтримує) суспільство та його підсистеми (у тому числі підсистема інститутів освіти), і стосовно участі в якому всі члени суспільства мають право вільного вибору. Як форма соціального буття інтеграція передбачає свободу вибору, реалізації різних соціальних ролей і функцій, звичайно, не лише для людей з інвалідністю й інших громадян – різних за соціальним статусом, етнічною належністю тощо. Категорія свободи вибору виступає як фундаментальний принцип соціальної політики країни у сфері інтеграції і має у своїй основі певну філософську та науково-теоретичну основу. *У цьому контексті інтеграція в освіті розглядається як надання рівних можливостей різним особам із різними освітніми потребами*, що передбачає створення умов, адекватних за якістю освітніх послуг можливостям спеціальної освітньої установи, і повне включення в освітній процес масового освітнього закладу (інклюзія). Навчання в *інтегрованому освітньому середовищі* визнано найбільш розвинутою, гуманною і ефективною системою освіти не тільки осіб із інвалідністю, але звичайних (здорових) осіб [3]. Тому можна із впевненістю сказати, що інтегроване освітнє середовище розширює особистісні можливості всіх, допомагає виробити такі якості, як гуманність, толерантність, готовність до допомоги. Інтегрована освіта є принципово новою системою, де всі учасники освітнього процесу працюють над загальною метою – доступною і якісною освітою для всіх без винятку осіб [12].

Інтегроване освітнє середовище, в силу складності внутрішньої структури і організації міжособистісної взаємодії, надає можливості для розгляду варіативності поведінки учасників освітнього процесу за різними

векторами спрямованості: «самоприйняття-неприйняття», «адаптація-перетворення», «бути-мати» тощо. Очевидно, що таке освітнє середовище «включає» роботу відповідних психологічних механізмів – рефлексії, ідентифікації, зворотного зв'язку, що сприяє формуванню толерантності, доброзичливості, гуманності, а також осмисленню системи ставлень особистості, цілісності уявлень про себе та оточуюче середовище, цінності життя та здоров'я та ін.

Проблема інтегрованої освіти складна, дискусійна, але головне – вона є соціальною, тому що в ході її рішення зачіпаються інтереси значної кількості людей. Тому інтегрована освіта є соціальною концепцією, що припускає однозначність розуміння мети – гуманізація суспільних відносин і визнання права всіх осіб, із різними можливостями, в тому числі і з інвалідністю, на якісну спільну освіту. Інтеграція в освіті – це етап інтеграції в суспільстві, одна із гуманітарних ідей його розвитку, орієнтована на надання людям з обмеженими можливостями статусу повноправних учасників у соціальних і економічних процесах. Тому розвиток цих ідей неможливий без просування гуманістичних ідей у життя суспільства.

Одним із критеріїв якості освітнього середовища є, на нашу думку, здатність розглядати його як здоров'язберігаюче і розвиваюче освітнє середовище. Інтегративним критерієм якості здоров'язберігаючого освітнього середовища розглядається здатність цього середовища забезпечити всім суб'єктам освітнього процесу систему можливостей для ефективного особистісного саморозвитку з одночасним збереженням рівня здоров'я (відсутністю його погіршення).

Надзвичайно значимою для створення позитивного емоційного фону освітньої діяльності представляється позиція педагога в учбово-педагогічних стосунках. Педагогічне сприяння в здоров'язберігаючому і розвиваючому освітньому процесі забезпечує суб'єкт-породжуючий тип учбово-педагогічної взаємодії [4]. А отже, однією із функцій педагога в освітньому середовищі,

спрямованому на особистісний розвиток і збереження здоров'я, є діяльність із посилення мотивації учіння студентів, саморозвитку та самореалізації, що сприятиме посиленню мотивації учіння студентів і, як наслідок, забезпеченню соціального замовлення щодо виховання гармонійної, цілісної особистості, здатної до творчої і активної життєвої позиції.

Слід зазначити, що у студентів, які мають значні проблеми зі здоров'ям та обмеженнями життєдіяльності, крім перебудови в особистісній сфері, які значною мірою впливають на міжособистісні взаємини, виникають особливості, пов'язані із становленням системи адекватного ставлення до свого здоров'я. Це суттєвим чином визначає подальший процес їхньої інтеграції в освітнє середовище, трудові взаємини та в структуру суспільних зв'язків. Ця проблема не оминула студентів без інвалідності. Свідченням недостатньо адекватного ставлення до свого здоров'я є низькі показники цінності здоров'я у сфері «фізичної активності» [10]. На жаль, медицина, яка покликана турбуватися про здоров'я людини, нездатна подолати існуючу проблему, оскільки в якості об'єкта розглядає вже хвору людину. Тому ця проблема повинна бути заявлена як проблема збереження і зміцнення здоров'я, підтримання наявного рівня ресурсів та розкриття потенційних можливостей особистості. При цьому адаптаційні можливості людини є мірою її здатності зберегти оптимум життєдіяльності навіть у неадекватних умовах середовища.

Безумовно, без усвідомлення свого ставлення до будь-чого й до здоров'я зокрема, складно змінити поведінку людини в напрямку її поліпшення. Враховуючи, що у студентів з інвалідністю 17 % має анозогностичний тип ставлення до своєї хвороби, для них характерна дезадаптивна форма неприйняття, упертого витіснення, у 18 % паранояльний тип ставлення, вони схильні вважати хворобу результатом впливу сторонніх сил, що є суттєвим показником нездатності адекватно усвідомлювати свій стан, тому механізмом розвитку ціннісного ставлення до здоров'я може бути

переконструювання когнітивних структур, які сприяють подоланню протиріч між усвідомленням цінності здоров'я і реальною поведінкою [11].

Отже, травма може розглядатись як головний ресурс у побудові системи саморегуляції, тобто обмеження можливостей здоров'я і травма трансформуються в ресурс особистості. Значить, основні завдання із формування ціннісного ставлення до здоров'я в інтегрованому освітньому середовищі полягають у своєчасній комплексній діагностиці індивідуально-психологічних, особистісних особливостей, міжособистісних взаємин, самоставлення та ставлення до хвороби; вивчення можливості компенсації виявлених порушень за допомогою інших можливостей; багаторазове повторення послідовних змін на рівні свідомості і поведінки особистості (зміни в підструктурах свідомості, які визначають поведінку, зміни стану організму на емоційному рівні, усвідомлення власного стану і ставлення до хвороби та усвідомлення його причин). Засобами розвитку ціннісного ставлення до здоров'я є спрямовані соціальні впливи, що полягають у наданні значимої інформації про здоров'я, а способом підвищення значимості одержуваної інформації виступає активізація діяльності, спрямованої на самопізнання, рефлексію, розширення уявлень про обрану професію, колективна та індивідуальна творчість. З огляду на викладене, набувають вагомого значення пропагування та виховання відповідних цінностей в освітньому середовищі ВНЗ, оскільки структурний характер системи ціннісних орієнтацій особистості, її багаторівневність і багатомірність визначають можливість реалізації нею цілого ряду різнопланових функцій. Система ціннісних орієнтацій особистості, як відомо, займаючи проміжне положення між внутрішніми установками і нормами соціального середовища, між мотиваційно-потребовою сферою і системою особистісних смислів, забезпечує взаємодію цих елементів більш загальної системи «людина». Іншими словами, мова йде про створення у ВНЗ розвиваючого

освітнього середовища, яке забезпечуватиме оптимальні умови для самореалізації особистості та мотивації її учіння.

Група відомих психологів (В. Уінер, Д. Макклелланд, Дж. Стюарт), аналізуючи діяльність коледжів різного типу в США щодо впливу на зміну цінностей та розвитку компетентності студентів, прийшли до висновку, що поставлені цілі досягалися не під час навчальних занять і не в позаучбовий час, а за допомогою впливу таких чинників [6]:

- різноманітного досвіду, який студенти отримують за рахунок спільної діяльності з людьми з різним соціальним походженням, статусом, системою цінностей, інтересів;

- надання широких можливостей для студентів брати участь у новій для них діяльності (лідерській, інноваційній, дослідницькій тощо) та надання їм підтримки, на час, коли вони виконують роботу, важливу для них із точки зору досягнення значимих цілей;

- спільно зі студентами постановка нових, значимих для них завдань, які повинні бути виконані на рівні високих стандартів, при умові надання їм підтримки і віри в успіх їхньої діяльності;

- уникання директивних правил, які заважають студентам набувати певного досвіду, оскільки час, який студенти затрачають на виконання оригінальних завдань, є досить важливою частиною будь-якої ефективної освітньої програми.

На жаль, очевидним є те, що більшість сучасних тенденцій університетської освіти швидше гальмують, ніж стимулюють такий розвиток.

На основі здійсненого аналізу впливу інтегрованого освітнього середовища, особливостей формування розвиваючого та здоров'язберігаючого освітнього середовища на особистісний розвиток, самореалізацію, професійне становлення, ми дійшли наступних *висновків* (рекомендацій) щодо можливих засобів створення умов для оптимізації мотивації учіння майбутніх фахівців під час навчання у ВНЗ:

- учбові завдання слід ставити таким чином, щоб вони породжували широке коло мотивів учіння; такі завдання повинні включати засоби усвідомлення та просування до своїх цілей, можливості відчувати успіхи при їх виконанні;

- учбові завдання повинні сприяти розвитку і зміні уявлень студентів про себе, усвідомленню цілей навчання та свого майбутнього;

- слід створювати умови, при яких оточуюче середовище стимулюватиме розвиток мотивації досягнення; використовувати постійне і різноманітне заохочення та підтримку студентів, які використовують нестандартні, творчі підходи до виконання завдань; при цьому необхідно контролювати постановку цілей, які мають бути зрозумілими, реалістичними, складними, але досяжними тощо.

Таким чином, в процесі освіти людини відбувається проникнення однієї системи («людина») в іншу («культура»), при чому особистість виступає одним із компонентів системи «людина», забезпечуючи її «включеність» у культуру. Вузівська підготовка – це і відрізок життєвого шляху людини, і відрізок цілісного безперервного освітнього процесу. Саме повнота проживання цього періоду дозволяє не вчитися щось робити, не намагатися щось вивчити, щоб потім працювати, *а ставати професіоналом та успішно самореалізовуватися.*

Самореалізація особистості в освіті – один із етапів розвитку і становлення особистості. Розвиток готовності особистості до самореалізації, як прояву задатків і можливостей, пов'язана з гуманістично орієнтованою освітою, цілісним підходом до розвитку особистості. Самореалізація передбачає збалансований та гармонійний розвиток різних аспектів особистості шляхом докладання адекватних зусиль, спрямованих на розкриття особистісного потенціалу.

Соціальний статус студентської молоді має свою специфіку. На відміну від своїх однолітків, студентська молодь включена в навчальну діяльність.

Ця обставина є фактором, що значною мірою залежить від ефективності освітньої системи та виховання. За логікою професійного становлення особистості її ставлення до навчання повинно бути найважливішою цінністю, в особистісному смислоутворенні, мотивації, інтересах і соціальних очікуваннях. Особистість, включена в освітній процес, набуває нових властивостей та якостей. В той час як ігнорування «самості», недооцінка «фактора самоорганізації» може призвести до того, що освітня система знизить або «виключить» потенціал тих, хто навчається, що призведе до порушення («збою»), а в крайніх ситуаціях і до розпаду психологічної системи. Тоді освіта втратить значимість і для студента, будучи позбавлено особистісних значеннєвих основ, і для викладача, оскільки трансляція знань припускає технократичний підхід, також позбавлений особистісного змісту, на противагу гуманітарному. У такій ситуації цінність, гуманітарної освіти як можливість вибудовування людських взаємин між суб'єктами освітнього процесу так і залишиться нереалізованою.

Список використаних джерел

1. Буякас, Т. М. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей – культурных символов – в индивидуальном сознании / Т. М. Буякас, О. Г. Зевина // Вопросы психологии. – 1997. – № 5. – С. 44-55.
2. Марчук, Є. Соціополіс – модель майбутнього суспільства / Є. Марчук // Національні інтереси. – Львів, 2001. – №4-5. – С.104-114.
3. Назарова, Н. М. Теоретические и методологические основы образовательной интеграции / Н. М. Назарова // Инклюзивное образование : методология, практика, технология : материалы международной научно-практической конференции, Москва, 20-22 июня 2011 / под ред. С. В. Алехиной. – М. : МГППУ, 2011. – С. 7-9.
4. Панов, В. И. Экологическая психология: опыт построения методологии / В. И. Панов. – М. :Наука, 2004. –197с.

5.   Переход к Открытому образовательному пространству: феноменология образовательных инноваций / под ред. Г. Н. Прокументовой. – Томск : Томский государственный университет, 2005. – 484 с.
6.   Равен, Дж. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Дж. Равен ; пер. с англ. – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.
7.   Рижак, Л. Система освіти в Україні та її перспективи : філософський аналіз / Л. Рижак // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2004. – Вип. 6. – С. 16–26.
8.   Сенько, Ю. В. Гуманитарные основы педагогического образования / Ю. В. Сенько. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 240 с.
9.   Слободчиков, В. И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры / В. И. Слободчиков // Новые ценности образования : культурные модели школ. – М. , 1997. – Вып. 7. – С. 177-184.
10.   Сердюк, Л. З. Психологічні аспекти формування ціннісного ставлення до здоров'я у студентів з інвалідністю / Л. З. Сердюк // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наук. праць. – №5(7). – К.: Університет «Україна», 2008. – С. 362-369.
11.   Сердюк, Л. З. Психологічні особливості абітурієнтів з інвалідністю / Л. З. Сердюк // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. XIV. – част. 5. – К., 2011. – С. 194-202.
12.   Ярская-Смирнова, Е. Р. Интеграция в условиях дифференциации : проблемы инклюзивного обучения детей-инвалидов / Е. Р. Ярская-Смирнова, И. И. Лошакова // Социально-психологические проблемы образования нетипичных детей. – Саратов, 2002. – С. 312-319.